

दशक नववा

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

॥ श्रीमत् दासबोध ॥

दशक नववा : गुणरूप

समास पहिला : आशंकानाम

॥ श्रीराम ॥

निराकार म्हणजे काये । निराधार म्हणजे काये ।

निर्विकल्प म्हणजे काये । निरोपावें ॥ १ ॥

निराकार म्हणजे आकार नाहीं । निराधार म्हणजे आधार
नाहीं ।

निर्विकल्प म्हणजे कल्पना नाहीं । परब्रह्मासी ॥ २ ॥

निरामय म्हणजे काये । निराभास म्हणजे काये ।

निरावेव म्हणजे काये । मज निरोपावें ॥ ३ ॥

निरामय म्हणजे जळमये नाहीं ।

निराभास म्हणजे भासवि नाहीं ।

निरावेव म्हणजे अवेव नाहीं । परब्रह्मासी ॥ ४ ॥

निःप्रपंच म्हणजे काये । निःकळंक म्हणजे काये ।

निरोपाधी म्हणजे काये । मज निरोपावें ॥ ५ ॥

निःप्रपंच म्हणजे प्रपंच नाहीं ।

निःकळंक म्हणजे कळंक नाहीं ।

निरोपाधी म्हणजे उपाधी नाहीं । परब्रह्मासी ॥ ६ ॥

निरोपम्य म्हणजे काये । निरालंब म्हणजे काये ।

निरापेक्षा म्हणजे काये । मज निरोपावें ॥ ७ ॥

निरोपम्य म्हणजे उपमा नाहीं ।

निरालंब म्हणजे अवलंबन नाहीं ।

निरापेक्षा म्हणजे अपेक्षा नाहीं । परब्रह्मासी ॥ ८ ॥

निरंजन म्हणजे काये । निरंतर म्हणजे काये ।

निर्गुण म्हणजे काये । मज निरोपावें ॥ ९ ॥

निरंजन म्हणजे जनचि नाहीं । निरंतर म्हणजे अंतर नाहीं ।

निर्गुण म्हणजे गुणचि नाहीं । परब्रह्मासी ॥ १० ॥

निःसंग म्हणिजे काये । निर्मळ म्हणिजे काये ।

निश्चळ म्हणिजे काये । मज निरोपावें ॥ ११ ॥

निःसंग म्हणिजे संगचि नाहीं । निर्मळ म्हणिजे मळचि नाहीं ।

निश्चळ म्हणिजे चळण नाहीं । परब्रह्मासी ॥ १२ ॥

निशब्द म्हणिजे काये । निर्दोष म्हणिजे काये ।

निवृत्तीम्हणिजे काये । मज निरोपावें ॥ १३ ॥

निशब्द म्हणिजे शब्दचि नाही । निर्दोष म्हणिजे दोषचि नाही ।

निवृत्तिम्हणिजे वृत्तिचि नाहीं । परब्रह्मासी ॥ १४ ॥

निःकाम म्हणिजे काये । निर्लेप म्हणिजे काये ।

निःकर्म म्हणिजे काये । मज निरोपावें ॥ १५ ॥

निःकाम म्हणिजे कामचि नाहीं । निर्लेप म्हणिजे लेपचि नाहीं ।

निःकर्म म्हणिजे कर्मचि नाहीं । परब्रह्मासी ॥ १६ ॥

अनाम्य म्हणिजे काये । अजन्मा म्हणिजे काये ।

अप्रत्यक्ष म्हणिजे काये । मज निरोपावें ॥ १७ ॥

अनाम्य म्हणिजे नामचि नाहीं । अजन्मा म्हणिजे जन्मचि नाहीं

अप्रत्यक्ष म्हणजे प्रत्यक्ष नाही । परब्रह्म तें ॥ १८ ॥

अगणित म्हणजे काये । अकर्तव्य म्हणजे काये ।

अक्षै म्हणजे काये । मज निरोपावें ॥ १९ ॥

अगणित म्हणजे गणित नाही ।

अकर्तव्य म्हणजे कर्तव्यता नाही ।

अक्षै म्हणजे क्षयचि नाही । परब्रह्मासी ॥ २० ॥

अरूप म्हणजे काये । अलक्ष म्हणजे काये ।

अनंत म्हणजे काये । मज निरोपावें ॥ २१ ॥

अरूप म्हणजे रूपचि नाही । अलक्ष म्हणजे लक्षत नाही ।

अनंत म्हणजे अंतचि नाही । परब्रह्मासी ॥ २२ ॥

अपार म्हणजे काये । अढळ म्हणजे काये ।

अतर्क्य म्हणजे काये । मज निरूपावें ॥ २३ ॥

अपार म्हणजे पारचि नाही । अढळ म्हणजे ढळचि नाही ।

अतर्क्य म्हणजे तर्कत नाही । परब्रह्म तें ॥ २४ ॥

अद्वैत म्हणजे काये । अदृश्य म्हणजे काये ।

अच्युत म्हणिजे काये । मज निरोपावें ॥ २७ ॥

अद्वैत म्हणिजे द्वैतचि नाहीं । अदृश्य म्हणिजे दृश्यचि नाहीं ।

अच्युत म्हणिजे चेतन नाहीं । परब्रह्म तें ॥ २६ ॥

अछेद म्हणिजे काये । अदाह्य म्हणिजे काये ।

अक्लेद म्हणिजे काये । मज निरोपावें ॥ २७ ॥

अछेद म्हणिजे छेदेना । अदाह्य म्हणिजे जळेना ।

अक्लेद म्हणिजे कालवेना । परब्रह्म तें ॥ २८ ॥

परब्रह्म म्हणिजे सकळांपरतें । तयास पाहातां आपणचि तें ।

हें कळे अनुभवमतें । सद्गुरु केलियां ॥ २९ ॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे आशंकानाम समास पहिला ॥

षमास दुसरा : ब्रह्मनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

जें जें कांहीं साकार दिसे । तें तें कल्पांतीं नासे ।

स्वरूप तें असतचि असे । सर्वकाळ ॥ १ ॥

जें सकळामधें सार । मिथ्या नव्हे तें साचार ।

जें कां नित्य निरंतर । संचले असे ॥ २ ॥

तें भगवंताचें निजरूप । त्यासि बोलिजे स्वरूप ।

याहि वेगळे अमूप । नामें तयाचीं ॥ ३ ॥

त्यास नामाचा संकेत । कळावया हा दृष्टांत ।

परी तें स्वरूप नामातीत । असतचि असे ॥ ४ ॥

दृश्यसबाह्य संचलें । परी तें विश्वास चोरले ।

जवळिच नाहीसैं जालें । असतचि कैसें ॥ ५ ॥

ऐसा ऐकोनियां देव । उठे दृष्टीचा भाव ।

पाहों जातां दिसे सर्व । दृश्यचि आवर्धें ॥ ६ ॥

दृष्टीचा विषयो दृश्य । तोचि जालिया सादृश्य ।

तेणें दृष्टी पावे संतोष । परी तें देखणें नव्हे ॥ ७ ॥

दृष्टीस दिसे तें नासे । येतद्विषई श्रुति असे ।

म्हणौन जें दृष्टीस दिसे । तें स्वरूप नव्हे ॥ ८ ॥

स्वरूप तें निराभास । आणी दृश्य भासलें साभास ।

भासास बोलिलें नास । वेदांतशास्त्रीं ॥ ९ ॥

आणी पाहातां दृश्यचि भासे । वस्तु दृश्यावेगळीं असे ।

स्वान्भवेण पाहातां दिसे । तें दृश्यासबाह्य ॥ १० ॥

जें निराभास निर्गुण । त्याची काये सांगावी खूण ।

परी तें स्वरूप जाण । सन्निधचि असें ॥ ११ ॥

जैसा आकाशीं भासता भास । आणी सकळांमध्ये आकाश ।

तैसा जाणिजे जगदीश । सबाह्य अभ्यांतरीं ॥ १२ ॥

उदकामधें परीं भिजेना । पृथ्वीमधें परीं झिजेना ।

वन्हीमधें परीं सिजेना । स्वरूप देवाचें ॥ १३ ॥

तें रेंद्यामधें परीं बुडेना । तें वायोमधें परीं उडेना ।

सुवर्णीं असे परीं घडेना । सुवर्णासारिखें ॥ १४ ॥

ऐसें जें संचलें सर्वदा । परीं ते आकळेना कदा ।

अभेदामाजीं वाढवी भेदा । ते हे अहंता ॥ १५ ॥

तिच्या स्वरूपाची खूण । सांगों कांहीं वोलखण ।

अहंतेचें निरूपण । सावध ऐका ॥ १६ ॥

जे स्वरूपाकडे पावे । अनुभवासर्वे झंपावे ।

अनुभवाचे शब्द आघवे । बोलोन दावी ॥ १७ ॥

म्हणे आतां मीच स्वरूप । तेंचि अहंतेचें रूप ।

निराकारीं आपे ंआप । वेगळीं पडे ॥ १८ ॥

स्वयें मीच आहे ब्रह्म । ऐसा अहंतेचा भ्रम ।

ऐसियें सूक्ष्मीं सूक्ष्म । पाहातां दिसे ॥ १९ ॥

कल्पना आकळी हेत । वस्तु कल्पनातीत ।

म्हणौन नाकळे अंत । अनंताचा ॥ २० ॥

अन्वये आणि वीतरेक । हा शब्द कोणीयेक ।

निशब्दाच अंतरविवेक । शोधिला पाहिजे ॥ २१ ॥

आधीं घेईजे वाच्यंश । मग वोलखिजे लक्ष्यांश ।

लक्ष्यांशीं पाहातां वाच्यांश । असेल कैंवा ॥ २२ ॥

सर्वब्रह्म आणी विमलब्रह्म । हा वाच्यांशाचा अनुक्रम ।

शोधितां लक्ष्यांशाचें वर्म । वाच्यांश नसे ॥ २३ ॥

सर्व विमल दोनी पक्ष । वाच्यांशीं आटती प्रत्यक्ष ।

लक्ष्यांशी लावीता लक्ष । पक्षपात घडे ॥ २४ ॥

हें लक्ष्यांशें अनुभवणें । येथें नाहीं वाच्यांश बोलणे ।

मुख्य अनुभवाचे खुणे । वाचारंभ केंचा ॥ २५ ॥

परा पश्यंती मधेमां वैखरी । जेथें वोसरती च्यारी ।

तेथें शब्द कळाकुंसरी । कोण काज ॥ २६ ॥

शब्द बोलतां सवेंच नासे । तेथें शाश्वतता कोठें असे ।

प्रत्यक्षास प्रमाण नसे । बरें पाहा । २७ ॥

शब्द प्रत्यक्ष नासिवंत । म्हणोन घडे पक्षपात ।

सर्व विमळ ऐसा हेत । अनुभवीं नाहीं ॥ २८ ॥

ऐक अनुभवाचें लक्षण । अनुभव म्हणजे अनन्य जाण ।

ऐक अनन्याचें लक्षण । ऐसें असे ॥ २९ ॥

अनन्य म्हणजे अन्य नसे । आत्मनिवेदन जैसें ।

संगभंगें असतचि असे । आत्मा आत्मपणें ॥ ३० ॥

आत्म्यास नाहीं आत्मपण । हेंचि निःसंगाचें लक्षण ।

हें वाच्यांशें बोलिले जाण । कळावया कारणें ॥ ३१ ॥

येरवीं लक्ष्यांश तो वाच्यांशें । सांगिजेल हें घडे कैसें ।

वाक्य विवरणें अपैसैं । कळों लागे ॥ ३२ ॥

करावें तत्वविवरण । शोधावें ब्रह्म निर्गुण ।

पाहावें आपणास आपण । म्हणिजे कळे ॥ ३३ ॥

हें न बोलतांच विवरिजे । विवरोन विरोन राहिजे ।

मग अबोलणेंचि साजे । माहापुरुषीं ॥ ३४ ॥

शब्दचि निशब्द होती । श्रुति नेति नेति नेति म्हणती ।

हें तों आलें आत्मप्रचिती । प्रत्यक्ष आतां ॥ ३५ ॥

प्रचित आलियां अनुमान । हा तों प्रत्यक्ष दुराभिमान ।

तरी आतां मी अज्ञान । मज कांहींच न कळे ॥ ३६ ॥

मी लटिका माझें बोलणें लटिकें ।

मी लटिका माझें चालणें लटिकें ।

मी माझें अवघेंचि लटिकें । काल्पनिक ॥ ३७ ॥

मज मुळींच नाहीं ठाव । माझे बोलणें अवघेंचि वाव ।

हा प्रकृतीचा स्वभाव । प्रकृती लटिकी ॥ ३८ ॥

प्रकृती आणी पुरुष । यां दोहींस जेथें निरास ।

तें मीपण विशेष । हें केवि घडे ॥ ३९ ॥

जेथें सर्व हि अशेष जालें । तेथें विशेष केंचे आलें ।

मी मौनी म्हणतां भंगलें । मौन्य जैसें ॥ ४० ॥

आतां मौन्य न भंगावें । करून कांहींच न करावें ।

असोन निशेष नसावें । विवेकबळें ॥ ४१ ॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे ब्रह्मनिरूपणनाम समास
दुसरा ॥

समास तिसरा : निःसंदेह निरूपण

॥ श्रीराम ॥

श्रोतीं केला अनुमान । ऐसें कैसें ब्रह्मज्ञान ।

कांहींच नाही असोन । हें केवि घडे ॥ १ ॥

सकळ करून अकर्ता । सकळ भोगून अभोक्ता ।

सकळांमधें अलिप्तता । येईल कैसें ॥ २ ॥

तथापि तुम्ही म्हणतां । योगी भोगून अभोक्ता ।

स्वर्गनरकहि आतां । येणेंचि न्यायें ॥ ३ ॥

जन्म मृत्युभोगिलेच भोगी । परी तो भोगून अभोक्ता योगी ।

यातना हि तयालागीं । येणेंचि पाडें ॥ ४ ॥

कुटून नाही कुटिला । रडोन नाही रडला ।

कुंथोन नाही कुंथिला । योगेश्वर ॥ ५ ॥

जन्म नसोन घातला । पतित नसोन जाला ।

यातना नसोन पावला । नानापरी ॥ ६ ॥

ऐसा श्रोतयांचा अनुमान । श्रोतीं घेतलें आडयान ।

आतां याचें समाधान । केलें पाहिजे ॥ ७ ॥

वक्ता म्हणे सावध व्हावें । तुम्ही बोलतां बरवें ।

परी हें तुमच्याच अनुभवं । तुम्हास घडे ॥ ८ ॥

ज्याचा अनुभव जैसा । तो तो बोलतो तैसा ।

संपदेविण हो धिवसा । तो निरार्थक ॥ ९ ॥

नाहीं ज्ञानाची संपदा । अज्ञानदारिद्रें आपदा ।

भोगित्याच भोगी सदा । शब्दज्ञानें ॥ १० ॥

योगी वोळखावा योगेश्वरें । ज्ञानी वोळखावा ज्ञानेश्वरें ।

माहाचतुर तो चतुरें । वोळखावा ॥ ११ ॥

अनुभवी अनुभवियास कळे । अलिप्त अलिप्तपणें निवळें ।

विदेहाचा देहभाव गळे । विदेही देखतां ॥ १२ ॥

बद्धासारिखा सिद्ध । आणी सिद्धासारिखा बद्ध ।

येक भावील तो अबद्ध । म्हणावाच नलगे ॥ १३ ॥

झडपला तो देहधारी । आणी देहधारक पंचाक्षरी ।

परंतु दोघां येकसरी । कैसी द्यावी ॥ १४ ॥

तैसा अज्ञान पतित । आणी ज्ञानी जीवन्मुक्त ।

दोघे समान मानील तो युक्त । कैसा म्हणावा ॥ १५ ॥

आतां असो हे दृष्टांत । प्रचित बोलों कांहीं हेत ।

येथें श्रोतीं सावचित्त । क्षणयेक व्हावें ॥ १६ ॥

जो जो ज्ञानें गुप्त जाला । जो विवेकें विराला ।

जोअनन्यपणें उरला । नाहीच कांहीं ॥ १७ ॥

तयास कैसें गवसावें । शोधूं जातां तोचि व्हावें ।

तोचि होतां म्हणावें । नलगे कांहीं ॥ १८ ॥

देहीं पाहातां देसिना । तत्वें शोधितां भासेना ।

ब्रह्म आहे निवडेना । कांहीं केल्यां ॥ १९ ॥

दिसतो तरी देहधारी । परीं कांहींच नाहीं अंतरीं ।

तयास पाहातां वरिवरी । कळेल कैसा ॥ २० ॥

कळायो शोधावें अंतर । तंव तो नित्य निरंतर ।

जयास धुंडितां विकार । निर्विकार होती ॥ २१ ॥

तो परमात्मा केवळ । तयास नाहीं मायामळ ।

अखंड हेतूचा विटाळ । जालाच नाहीं ॥ २२ ॥

ऐसा जो योगीराज । तो आत्मा सहजीं सहज ।

पूर्णब्रह्म वेदबीज । देहाकारें कळेना ॥ २३ ॥

देह भावितां देहचि दिसे । परीं अंतर अनारिसें असे ।

तयास शोधितां नसे । जन्म मरण ॥ २४ ॥

जयास जन्ममरण व्हावें । तें तो नव्हेचि स्वभावें ।

नाहींच तें आणावें । कोठून केंचें ॥ २५ ॥

निर्गुणासजन्म कल्पिला । अथवा निर्गुणउडविला ।

तरी उडाला आणी जन्मला । आपला आपण ॥ २६ ॥

माध्यांनीं थुंकितां सूर्यावरी । तो थुंका पडेल आपणांच वरी ।

दुसऱ्यास चिंतितां अंतरीं । आपणास घडे ॥ २७ ॥

समर्थ रायाचे महिमान । जाणतां होते समाधान ।

परंतु भुंकां लागलें स्वान । तरी तें स्वानचि आहे ॥ २८ ॥

ज्ञानी तो सत्यस्वरूप । अज्ञान देखे मनुष्यरूप ।

भावासारिखा फळद्रूप । देव तैसा ॥ २९ ॥

देव निराकार निर्गुण । लोक भाविती पाषाण ।

पाषाण फुटतो निर्गुण । फुटेल कैसा ॥ ३० ॥

देव सदोदित संचला । लोकीं बहुविध केला ।

परंतु बहुविध जाला । हें तों घडेना ॥ ३१ ॥

तैसा साधु आत्मज्ञानी । बोधें पूर्ण समाधानी ।

विवेकें आत्मनिवेदनी । आत्मरूपी ॥ ३२ ॥

जळोन काष्ठाचा आकार । अग्नि दिसे काष्ठाकार ।

परी काष्ठ होईल हा विचार । बोलोंच नये ॥ ३३ ॥

कर्पूरअसे तों जळतां दिसे । तैसा ज्ञानीदेह भासे ।

तयास जन्मवितां कैसें । कर्दलीउदरीं ॥ ३४ ॥

बीज भाजलें उगवेना । वस्त्र जळालें उकलेना ।

वोद्य निवडितां निवडेना । गंगेमधें ॥ ३५ ॥

वोद्य गंगेमार्गे दिसे । गंगा येकदेसी असे ।

साधु कांहींच न भासे । आणी आत्मा सर्वगत ॥ ३६ ॥

सुवर्ण नव्हे लोखंड । साधूस जन्म थोतांड ।

अज्ञान प्राणी जडमूढ । तयास हें उमजेविना ॥ ३७ ॥

अंधास कांहींच न दिसे । तरी ते लोक आंधळे कैसे ।

सन्नपातें बरळतसे । सन्नपाती ॥ ३८ ॥

जो स्वप्नामधें भ्याला । तो स्वप्नभयें वोसणाला ।

तें भये जागत्याला । केवि लागे ॥ ३९ ॥

मुळी सर्पाकार देखिली । येक भ्याला येकें वोळखिली ।

दोघांची अवस्था लेखिली । सारिखीच कैसी ॥ ४० ॥

हतीं धरितां हि डसेना । हें येकास भासेना ।

तरी ते त्याची कल्पना । तयासीच बाधी ॥ ४१ ॥

विंचु सर्प डसला । तेणें तोचि जाकळला ।

तयाचेनि लोक जाला । कासावीस कैसा ॥ ४२ ॥

आतां तुटला अनुमान । ज्ञानियास कळे ज्ञान ।

अज्ञानास जन्ममरण । चुकेचिना ॥ ४३ ॥

येका जाणण्यासाठीं । लोक पडिले अटातीं ।

नेणपणें हिंपुटी होती । जन्ममृत्यें ॥ ४४ ॥

तेंचि कथानुसंधान । पुढें केलें परिच्छिन्न ।

सावधान सावधान । म्हणे वक्ता ॥ ४५ ॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे निःसंदेहरूपणनाम समास
तिसरा ॥

समास चवथा : जाणपणिरूपण

॥ श्रीराम ॥

पृथ्वीमर्धेलोक सकल । येक संपन्न येक दुर्बल ।

येक निर्मल येक वोंगल । काय निमित्त्य ॥ १ ॥

कित्येक राजे नांदती । कित्येक दरिद्र भोगिती ।

कितीयेकांची उत्तम स्थिती । कित्येक अधमोद्धम ॥ २ ॥

ऐसें काय निमित्त्य जालें । हें मज पाहिजे निरोपिलें ।

याचे उत्तर ऐकिलें । पाहिजे श्रोतीं ॥ ३ ॥

हे सकल गुणापासीं गती । सगुण भाग्यश्री भोगिती ।

अवगुणास दरिद्रप्राप्ती । येदर्थी संदेह नाहीं ॥ ४ ॥

जो जो जेथें उपजला । तो ते वेवसाई उमजला ।

तयास लोक म्हणती भला । कार्यकर्ता ॥ ५ ॥

जाणता तो कार्य करी । नेणतां कांहींच न करी ।

जाणता तो पोट भरी । नेणता भीक मागे ॥ ६ ॥

हें तों प्रकटचि असे । जनीं पाहातां प्रत्यक्ष दिसे ।

विद्येवीण करंटा वसे । विद्या तो भाग्यवंत ॥ ७ ॥

आपुली विद्या न सिकसी । तरी काये भीक मागसी ।

जेथें तेथें बुद्धी ऐसी । वडिलें सांगती ॥ ८ ॥

वडिल आहे करंटा । आणी समर्थ होये धाकुटा ।

कां जे विद्येनें मोटा । म्हणोनिया ॥ ९ ॥

विद्या नाही बुद्धी नाही । विवेक नाही साक्षेप नाही ।

कुशळता नाही व्याप नाही । म्हणौन प्राणी करंटा ॥ १० ॥

इतुकें हि जेथें वसे । तेथें वैभवास उणें नसे ।

वैभव सांडितां अपैसें । पाठीं लागे ॥ ११ ॥

वडिल समर्थ धाकुटा भिकारी । ऐका याची कैसी परी ।

वडिला ऐसा व्याप न करी । म्हणोनियां ॥ १२ ॥

जैसी विद्या तैसी हांव । जैसा व्याप तैसें वैभव ।

तोलासारिखा हावभाव । लोक करिती ॥ १३ ॥

विद्या नसे वैभव नसे । तेथें निर्मळ कैचा असे ।

करंटेपणें वोखटा दिसे । वोंगळ आणी विकारी ॥ १४ ॥

पशु पक्षी गुणवंत । त्यास कृपा करी समर्थ ।

गुण नस्तां जिणें वेर्थ । प्राणीमात्राचें ॥ १७ ॥

गुण नाही गौरव नाही । सामर्थ्य नाही महत्व नाही ।

कुशळता नाही तर्क नाही । प्राणीमात्रासी ॥ १६ ॥

याकारणें उत्तम गुण । तेंचि भाग्याचें लक्षण ।

लक्षणेवीण अवलक्षण । सहजचि जालें ॥ १७ ॥

जनामधें तो जाणता । त्यास आहे मान्यता ।

कोणी येक विद्या असतां । महत्व पावे ॥ १८ ॥

प्रपंच अथवा परमार्थ । जाणता तोचि समर्थ ।

नेणता जाणिजे वेर्थ । निःकारण ॥ १९ ॥

नेणतां विंचु सर्प डसे । नेणतां जीवघात असे ।

नेणतां कार्य नासे । कोणी येक ॥ २० ॥

नेणतां प्राणी सिंतरे । नेणपणें तऱ्हे भरे ।

नेणपणे ठके विसरे । पदार्थ कांहीं ॥ २१ ॥

नेणतां वैरी जिंकिती । नेणतां अपाई पडती ।

नेणतां संव्हारती घडती । जीवनास ॥ २२ ॥

आपुले स्वहित न कळे जना । तेणें भोगिती यातना ।

ज्ञान नेणतां अज्ञाना । अधोगती ॥ २३ ॥

मायाब्रह्म जीवशिव । सारासार भावाभाव ।

जाटिल्यासाठीं होतें वाव । जन्ममरण ॥ २४ ॥

कोण कर्ता निश्चयेसीं । बद्ध मोक्ष तो कोणासीं ।

ऐसें जाणतां प्राणीयासी । सुटिकां घडे ॥ २५ ॥

जाणिजे देव निर्गुण । जाणिजे मी तो कोण ।

जाणिजे अनन्यलक्षण । म्हणिजे मुक्त ॥ २६ ॥

जितुकें जाणोन सांडिलें । तितुकें दृश्य वोलांडिलें ।

जाणत्यास जाणतां तुटलें । मूल मीपणाचें ॥ २७ ॥

न जाणतां कोटीवरी । साधनें केलीं परोपरीं ।

तरी मोक्षास अधिकारी । होणार नाहीं ॥ २८ ॥

मायाब्रह्म वोळखावें । आपणास आपण जाणावें

इतुक्यासाठीं स्वभावें । चुके जन्म ॥ २९ ॥

जाणतां समर्थाचें अंतर । प्रसंगें वर्ते तदनंतर ।

भाब्य वैभव अपार । तेणेचि पावे ॥ ३० ॥

म्हणौन जाणणें नव्हे सामान्य । जाणतां होईजे सर्वमान्य ।

कांहींच नेणतां अमान्य । सर्वत्र करिती ॥ ३१ ॥

पदार्थ देखोन भूत भावी । नेणतें झडपोन प्राण ठेवी ।

मिथ्या आहे उठाठेवी । जाणते जाणती ॥ ३२ ॥

जाणत्यास कळे वर्म । नेणत्याचें खोटें कर्म ।

सकळ कांहीं धर्माधर्म । जाणतां कळे ॥ ३३ ॥

नेणत्यास येमयातना । जाणत्यास कांहींच लागेना ।

सकळ जाणोन विवंचना । करी तो मुक्त ॥ ३४ ॥

नेणतां कांहीं राजकारण । अपमान करून घेती प्राण ।

नेणतां कठीण वर्तमान । समस्तांस होये ॥ ३५ ॥

म्हणोनियां नेणणें खोटें । नेणते प्राणी करंटे ।

जाणतां विवरतां तुटे । जन्ममरण ॥ ३६ ॥

म्हणोन अलक्ष करूं नये । जाणणें हाचि उपाये ।

जाणतां सापडें सोये । परलोकाची ॥ ३७ ॥

जाणणें सकळांस प्रमाण । मूर्खांस वाटे अप्रमाण ।

परंतु अलिप्तपणाची खूण । जाणतां कळे ॥ ३८ ॥

येक जाणणें करून परतें । कोण सोडी प्राणीयातें ।

कोणी येक कार्य जें तें । जाटिल्याविण न कळे ॥ ३९ ॥

जाणणें म्हणिजे स्मरण । नेणणें म्हणिजे विस्मरण ।

दोहींमधें कोण प्रमाण । शाहाणे जाणती ॥ ४० ॥

जाणते लोक ते शाहाणे । नेणते वेडे दैन्यवाणे ।

विज्ञान तेहि जाणपणें । कळो आलें ॥ ४१ ॥

जेथें जाणपण खुंटलें । तेथें बोलणें हि तुटलें ।

हेतुरहित जालें । समाधान ,, ४२ ॥

श्रोतें म्हणती हें प्रमाण । जालें परम समाधान ।

परी पिंडब्रह्मांड ऐक्यलक्षण । मज निरोपावें ॥ ४३ ॥

ब्रह्मांडीं तेंचि पिंडीं असे । बहुत बोलती ऐसें ।

परंतु याचा प्रत्यय विलसे । ऐसें केलें पाहिजे ॥ ४४ ॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे जाणपणनिरूपणनाम समास
चवथा ॥

समास पांचवा : अनुमाननिर्णन

॥ श्रीराम ॥

पिंडासारिखी ब्रह्मांडरचना । नये आमुच्या अनुमाना ।

प्रचित पाहातां नाना । मतें भांबावती ॥ १ ॥

जे पिंडीं तेंचि ब्रह्मांडीं । ऐसी बोलावयाचि प्रौढी ।

हे वचन घडिनें घडी । तत्वज्ञ बोलती ॥ २ ॥

पिंड ब्रह्मांड येक राहाटी । ऐसी लोकांची लोकधाटी ।

परी प्रत्ययाचे परीपार्टीं । तगों न सके ॥ ३ ॥

स्थूल सूक्ष्म कारण माहाकारण । हे च्यारी पिंडींचे देह जाण ।

विद्यत हिरण्य अव्याकृत मूलप्रकृती हे खूण । ब्रह्मांडींची ॥ ४ ॥

हे शास्त्राधाटी जाणावी । परी प्रचित कैसी आणावी ।

प्रचित पाहातां गथागोवी । होत आहे ॥ ५ ॥

पिंडीं आहे अंतःकरण । तरी ब्रह्मांडीं विष्णु जाण ।
पिंडीं बोलिजेतें मन । तरी ब्रह्मांडीं चंद्रमा ॥ ६ ॥
पिंडीं बुद्धी ऐसें बोलिजे । तरी ब्रह्मांडीं ब्रह्मा ऐसें जाणिजे ।
पिंडीं चित्त ब्रह्मांडीं वोळखिजे । नारायेणु ॥ ७ ॥
पिंडीं बोलिजे अहंकार । ब्रह्मांडीं रुद्र हा निर्धार ।
ऐसा बोलिला विचार । शास्त्रांतरीं ॥ ८ ॥
तरी कोण विष्णूचें अंतःकर्ण । चंद्राचें कैसें मन ।
ब्रह्मयाचे बुद्धीलक्षण । मज निरोपावें ॥ ९ ॥
नारायणाचें कैसें चित्त । रुद्राहंकाराचा हेत ।
हा विचार पाहोन नेमस्त । मज निरोपावा ॥ १० ॥
प्रचितनिश्चयापुढें अनुमान । जैसें सिंहापुढें आलें स्वान ।
स्वर्यापुढें खोटे प्रमाण । होईल कैसें ॥ ११ ॥
परी यास पारखी पाहिजे । पारखीनें निश्चय लाहिजे ।
परिक्षा नस्तां राहिजे । अनुमानसंशई ॥ १२ ॥
विष्णु चंद्र आणी ब्रह्मा । नारायेण आणी रुद्रनामा ।

यां पाचांची अंतःकर्णपंचकें आम्हा । स्वामी निरोपार्वीं ॥ १३ ॥

येथें प्रचित हें प्रमाण । नलगे शास्त्राचा अनुमान ।

अथवा शास्त्रीं तरी पाहोन । प्रत्ययो आणावा ॥ १४ ॥

प्रचितीवीण जें बोलणें । तें अवघेंचि कंटाळवाणें ।

तोंड पसरून जैसैं सुणें । रडोन गेलें ॥ १५ ॥

तेथें काये हो एकावें । आणी काये शोधून पाहावें ।

जेथें प्रत्यायाच्या नावें । सुन्याकार ॥ १६ ॥

आवघें आंधळेचि मिळाले । तेथें डोळसाचें काय चाले ।

अनुभवाचे नेत्र गेले । तेथें अंधकार ॥ १७ ॥

नाही दुग्ध नाही पाणी । केली विष्टेची सारणी ।

तेथें निवडावयाचे धनी । ते एक डोंबकावळे ॥ १८ ॥

आपुले इच्छेनें बोलिलें । पिंडाऐसे ब्रह्मांड कल्पिले ।

परी तें प्रचितीस आलें । कोण्या प्रकारें ॥ १९ ॥

म्हणोन हा अवघाच अनुमान । अवघें कल्पनेचें रान ।

भलीं न घ्यावें आडरान । तश्करीं घ्यावें ॥ २० ॥

कल्पून निर्मिले मंत्र । देव ते कल्पनामात्र ।

देव नाही स्वतंत्र । मंत्राधेन ॥ २१ ॥

येथें न बोलतां जाणावें । बोलणें विवेका आणावें ।

आंधळें पाउलीं वोलखावें । विचक्षणें ॥ २२ ॥

जयास जैसैं भासलें । तेणें तैसैं कवित्व केलें ।

परी हें पाहिजे निवडिलें । प्रचितीनें ॥ २३ ॥

ब्रह्म्यानें सकळ निर्मिलें । ब्रह्म्यास कोणें निर्माण केलें ।

विष्णूनें विश्व पाळिलें । विष्णूस पाळिता कवणु ॥ २४ ॥

रुद्र विश्वसंहारकर्ता । परी कोण रुद्रास संहारिता ।

कोण काळाचा नियंता । कळला पाहिजे ॥ २५ ॥

याचा कळेना विचार । तों अवघा अंधकार ।

म्हणोनियां सारासार । विचार करणें ॥ २६ ॥

ब्रह्मांड स्वभावेंचि जालें । परंतु हें पिंडाकार कल्पिलें ।

कल्पिलें परी प्रत्यया आलें । नाही कदा ॥ २७ ॥

पाहातां ब्रह्मांडाची प्रचिती । कित्येक संशय उठती ।

हें कल्पनिक श्रोतीं । नेमस्त जाणावें ॥ २८ ॥

पिंडासारिखी ब्रह्मांडरचना । कोण आणितो अनुमाना ।

ब्रह्मांडीं पदार्थ नाना । ते पिंडीं कैचे ॥ २९ ॥

औटकोटी भुतावळी । औटकोटी तीर्थावळी ।

औटकोटी मंत्रावळी । पिंडीं कोठें ॥ ३० ॥

तेतीस कोटी सुरवर । अद्यांसि सहस्र ऋषेश्वर ।

नवकोटी कात्यायेणीचा विचार । पिंडीं कोठें ॥ ३१ ॥

व्यामुंडा चहपन्न कोटी । कित्येक जीव कोट्यानुकोटी ।

चौर्यासी लक्ष योनींची दाटी । पिंडीं कोठें ॥ ३२ ॥

ब्रह्मांडीं पदार्थ निर्माण जाले । पृथकाकारेवेगळाले ।

तेहि तितुके निरोपिले । पाहिजेत पिंडीं ॥ ३३ ॥

जितुवया औषधी तितुकीं फळे । नाना प्रकारीं रसाळें ।

नाना बीजें धान्यें सकळें । पिंडीं निरोपावीं ॥ ३४ ॥

हें सांगतां पुरवेना । तरी उगेंचि बोलावेना ।

बोलिलें न येतां अनुमाना । लाजिखाणें ॥ ३५ ॥

तरी हें निरोपिलें नवचे । फुकट बोलतां काय वेचे ।

याकारणें अनुमानाचें । कार्य नाहीं ॥ ३६ ॥

पांच भूतें ते ब्रह्मांडीं । आणि पांचवि वर्तती पिंडीं ।

याची पाहावी रोकडी । प्रचीत आतां ॥ ३७ ॥

पांचा भूतांचे ब्रह्मांड । आणी पंचभूतिक हें पिंड ।

यावेगळें तें उदंड । अनुमानज्ञान ॥ ३८ ॥

जितुकें अनुमानाचें बोलणें । तितुकें वमनप्राये त्यागणें ।

निश्चयात्मक तेंचि बोलणें । प्रत्ययाचें ॥ ३९ ॥

जेंचि पिंडीं तेंचि ब्रह्मांडीं । प्रचित नाहीं कीं रोकडी ।

पंचभूतांची तांतडी । दोहीकडे ॥ ४० ॥

म्हणोनि देहींचें थानमान । हा तों अवघाचि अनुमान ।

आतां येक समाधान । मुख्य तें कैसें ॥ ४१ ॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे अनुमाननिर्णनाम समास
पांचवा

समास सहावा : गुणरूपनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

आकाश जैसें निराकार । तैसा ब्रह्माचा विचार ।

तेथें वायोचा विकार । तैसी मूलमाया ॥ १ ॥

हें दासबोधीं असे बोलिलें । ज्ञानदशकीं प्रांजळ केलें ।

मूलमायेत दाखविलें । पंचभूतिक ॥ २ ॥

तेथें जाणीव तो सत्वगुण । मध्य तो रजोगुण ।

नेणीव तमोगुण । जाणिजे श्रोतीं ॥ ३ ॥

म्हणाल तेथें कैची जाणीव । तरी ऐका याचा अभिप्राव ।

पिंडीं माहाकारण देहीं सर्व । साक्षिणी अवस्था ॥ ४ ॥

तैसी मूलप्रकृती ब्रह्मांडींचें । देह माहाकारण साचें ।

म्हणोन तेथेंजाणीवेचें । अधिष्ठान आलें ॥ ५ ॥

असो मूलमायेभीतरीं । गुप्त त्रिगुण वास करी ।

पष्ट होती संधी चतुरीं । जाणावी गुणक्षोभिणी ॥ ६ ॥

जैस तू णाचापोटराकळा । पुढें उकलोन होये मोकळा ।

तैसी मूलमाया अवलीला । गुण प्रसवली ॥ ७ ॥

मूलमाया वायोस्वरूप । ऐक गुणक्षोभिणीचें रूप ।

गुणविकार होतांचि अल्प । गुणक्षोभिणी बोलिजे ॥ ८ ॥

पुढें जाणीव मध्यस्त नेणीव । मिश्रित चालिला स्वभाव ।

तेथें मातृकासठाव । शब्द जाला ॥ ९ ॥

तो शब्दगुण आकाशींचा । ऐसा अभिप्राव येथीचा ।

शब्देंचि वेदशास्त्रांचा । आकार जाला ॥ १० ॥

पंचभूतें त्रिगुणाकार । अवघा वायोचा विकार ।

जाणीवनेणीवेचा विचार । वायोचि करितां ॥ ११ ॥

वायो नस्तां कैची जाणीव । जाणीव नस्तां कैची नेणीव ।

जाणीवनेणीवेस ठाव । वायोगुणें ॥ १२ ॥

जेथें मुळीच नाही चळण । तेथें कैचें जाणीवलक्षण ।

म्हणोनि वायोचा गुण । नेमस्त जाणावा ॥ १३ ॥

येकापासून येक जालें । हें येक उगेंचि दिसोन आलें ।

स्वरूप मुळीच भासलें । त्रिगुणभूतांचें ॥ १४ ॥

ऐसा हा मुळींचा कर्दमु । पुढें पष्टतेचा अनुक्रमु ।
सांगतां येकापासून येक उगमु । हें हि खरें ॥ १५ ॥
वायोच कर्दम बोलिला । तयापासून अग्नि जाला ।
तोहि पाहातां देखिला । कर्दमुचि ॥ १६ ॥
अग्निपासून जालें आप । तेंहि कर्दमस्वरूप ।
आपापासून पृथ्वीचेंरूप । तेंहि कर्दमरूपी ॥ १७ ॥
येथें आशंका उठिली । भूतांस जाणीव कोठें देखिली ।
तरी भूतांत जाणीव हे ऐकिली । नाहीं वार्ता ॥ १८ ॥
जाणीव म्हणजे जाणतें चळण । तेंचि वायोचें लक्षण ।
वायोआंगीं सकळ गुण । मागां निरोपिलें ॥ १९ ॥
म्हणोन जाणीवनेणीवमिश्रीत । अवघें चालिलें पंचभूत ।
म्हणोनियां भूतांत । जाणीव असे ॥ २० ॥
कोठें दिसे कोठें न दिसे । परी तें भूतीं व्यापून असे ।
तिक्षण बुद्धी करितां भासे । स्थूल सुक्ष्म ॥ २१ ॥
पंचभूतें आकारली । भूतीं भूतें कालवर्ती ।

तरी पाहातं भासलीं । येक स्थूल येक सूक्ष्म ॥ २२ ॥

निरोधवायो न भासे । तैसी जणीव न दिसे ।

न दिसे परी ते असे । भूतरूपें ॥ २३ ॥

काष्ठीं अग्नी दिसेना । निरोधवायो भासेना ।

जणीव तैसी लक्षेना । येकायेकीं ॥ २४ ॥

भूतें वेगळालीं दिसती । पाहातां येकचि भासती ।

बहुत धूर्तपणें प्रचिती । वोळखावी ॥ २५ ॥

ब्रह्मापासुन मूलमाया । मूलमायेपासूनगुणमाया ।

गुणमायेपासूनतया । गुणास जन्म ॥ २६ ॥

गुणापासूनियांभूतें पावती । पष्ट दशेतें ।

ऐसीयांचीं रूपें समस्तें । निरोपिलीं ॥ २७ ॥

आकाश गुणापासूनजालें । हें कदापी नाही घडलें ।

शब्दगुणास कल्पिलें । आकाश वायां ॥ २८ ॥

येक सांगतां येकचि भावी । उगीच करी गथागोवी ।

तया वेड्याची उगवी । कोणें करावी ॥ २९ ॥

सिकवित्यां हि कळेना । उमजवित्यां हि उमजेना ।

दृष्टांतैहि तर्केना । मंदरूप ॥ ३० ॥

भूतांहून भूत थोर । हा हि दाविला विचार ।

परी भूतांवडिल स्वतंत्र । कोण आहे ॥ ३१ ॥

जेथें मूलमाया पंचभूतिक । तेथें काये राहिला विवेक ।

मूलमायेपरतें येक । निर्गुणब्रह्म ॥ ३२ ॥

ब्रह्मीं मूलमाया जाली । तिची लीला परीक्षिली ।

तंव ने निखळ वोतली । भूतेंत्रिगुणांची ॥ ३३ ॥

भूतें विकारवंत चत्वार । आकाश पाहातां निर्विकार ।

आकाश भूत हा विचार । उपाधीकरितां ॥ ३४ ॥

पिंडीं व्यापक म्हणोन जीव । ब्रह्मांडीं व्यापक म्हणोन शिव ।

तैसाच हाहि अभिप्राव । आकाशाचा ॥ ३५ ॥

उपाधीमचें सापडलें । सूक्ष्म पाहातां भासलें ।

इतुक्यासाठीं आकाश जालें । भूतरूप ॥ ३६ ॥

आकाश अवकाश तो भकास । परब्रह्म तें निरभास ।

उपाधीं नस्ता जें आकाश । तेंचि ब्रह्म ॥ ३७ ॥

जाणीव नेणीव मध्यमान । हेंचि गुणाचें प्रमाण ।

येथें निरोपिलें त्रिगुण । रूपेंसहित ॥ ३८ ॥

प्रकृती पावली विस्तारातें । पुढे येकाचें येकचि होतें ।

विकारवंतचि तयातें । नेम केंचा ॥ ३९ ॥

काळें पांढरें मेलवितां । पारवें होतें तत्वता ।

काळें पिवळें मेलवितां । हिरवें होये ॥ ४० ॥

ऐसें रंग नानापरी । मेलवितां पालट धरी ।

तैसें दृश्य हें विकारी । विकारवंत ॥ ४१ ॥

येका जीवनें नाना रंग । उमटों लागती तरंग ।

पालटाचा लागवेग । किती म्हणोन पाहावा ॥ ४२ ॥

येका उदकाचे विकार । पाहातां दिसती अपार ।

पांचा भूतांचे विस्तार । चौर्यासी लक्ष योनी ॥ ४३ ॥

नाना देहाचें बीज उदक । उदकापसून सकळ लोक ।

किडा मुंगी स्वापदादिक । उदकेंचि होयें ॥ ४४ ॥

शुक्लीत शोणीत म्हणिजे नीर । त्या नीराचें हें शरीर ।

नखें दंत अस्तिमात्र । उदकाच्या होती ॥ ४५ ॥

मुळ्यांचे बारीक पागोरे । तेणें पंथें उदक भरे ।

त्या उदकेंचि विस्तारे । वृक्षमात्र ॥ ४६ ॥

अंबवृक्षमोहरा आले । अवघे उदकाकरितां जाले ।

फळीं फुलीं लगडले । सावकास ॥ ४७ ॥

खोड फोडुन अंबे पाहातां । तेथें दिसेना सर्वथा ।

खांद्या फोडुन फळें पाहातां । वोलीं सालें ॥ ४८ ॥

मुळापासून सेवटवरी । फळ नाहीं तदनंतरीं ।

जळरूप फळ चतुरीं । विवेकें जाणावें ॥ ४९ ॥

तेंचि जळ सेंड्या चढे । तेव्हां वृक्षमात्रलगडे ।

येकाचें येकचि घडे । येणें प्रकारें ॥ ५० ॥

पत्रें पुष्पें फळें भेद । किती करावा अनुवाद ।

सूक्ष्म दृष्टीनें विशद । होत आहे ॥ ५१ ॥

भूतांचे विकार सांगों किती । क्षणक्षणा पालटती ।

येकाचे येकचि होती ॥ नाना वर्ण ॥ ५२ ॥

त्रिगुणभूतांचीलटपट । पाहों जातां हे खटपट ।

बहुरूप बहु पालट । किती म्हणोन सांगावा ॥ ५३ ॥

ये प्रकृतीचा निरास । विवेकें वारावा सावकास ।

मग परमात्मा परेश । अनन्यभावे भजावा ॥ ५४ ॥

इथि श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे गुणरूपनिरूपणनाम समास
सहावा ॥

समास सातवा : विकल्पनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

आधी स्थूल आहे येक । तरी मग अंतःकरण पंचक ।

जाणतेपणाचा विवेक । स्थूलाकरितां ॥ १ ॥

तैसेंचि ब्रह्मांडेवीण कांहीं । मूलमायेसि जाणीव नाहीं ।

स्थूलाच्या आधारे सर्व हि । कार्य चाले ॥ २ ॥

तें स्थूलचि नस्तां निर्माण । कोठें राहेल अंतःकर्ण ।

ऐसा श्रोतीं केला प्रश्न । याचें उत्तर ऐका ॥ ३ ॥

कोसले अथवा कांटेघरें । नाना पृष्ठीभागीं चालती घरें ।

जीव करिती लहानथोरें । शक्तीनुसार ॥ ४ ॥

शंख सिंपी घुला कवडें । आधीं त्यांचें घर घडे ।

किंवा आधीं निर्माण किडे । हें विचारावें ॥ ५ ॥

आधी प्राणी ते होती । मग घरें निर्माण करिती ।

हे तों प्रत्यक्ष प्रविती । सांगणें नलगे ॥ ६ ॥

तैसें आधी सूक्ष्म जाण । मग स्थूल होतें निर्माण ।

येणें दृष्टांतें प्रश्न । फिटला श्रोतयांचा ॥ ७ ॥

तव श्रोता पुसे आणीक । जी आठवलें कांहीं येक ।

जन्ममृत्युचाविवेक । मज निरोपावा ॥ ८ ॥

कोण जन्मास घालितें । आणी मागुता कोण जन्म घेतें ।

हें प्रत्यया कैसें येतें । कोण्या प्रकारें ॥ ९ ॥

ब्रह्मा जन्मास घालितो । विष्णु प्रतिपाल करितो ।

रुद्र अवघें संहारितो । ऐसें बोलती ॥ १० ॥

तरीं हें प्रवृत्तीचें बोलणें । प्रत्ययास आणी उणें ।

प्रत्यय पाहातां श्लाघ्यवाणें । होणार नाहीं ॥ ११ ॥

ब्रह्म्यास कोणें जन्मास घातलें । विष्णूस कोणें प्रतिपाळिलें ।

रुद्रास कोणें संहारिलें । महाप्रळई ॥ १२ ॥

म्हणौनि हा सृष्टीभाव । अवघा मायेचा स्वभाव ।

कर्ता म्हणों निर्गुणदेव । तरी तो निर्विकारी ॥ १३ ॥

म्हणावें माया जन्मास घाली । तरी हे आपणचि विस्तारली ।

आणी विचारितां थारली । हें हि घडेना ॥ १४ ॥

आतां जन्मतो तो कोण । कैसी त्याची वोळखण ।

आणी संचिताचें लक्षण । तेंहि निरोपावें ॥ १५ ॥

पुण्याचें कैसें रूप । आणी पापाचें कैसें स्वरूप ।

याहि शब्दाच आक्षेप । कोण कर्ता ॥ १६ ॥

हें कांहींच न ये अनुमाना । म्हणती जन्म घेते वासना ।

परी ते पाहातां दिसेना । ना धरितां न ये ॥ १७ ॥

वासना कामना आणी कल्पना । हेतु भावना मति नाना ।

ऐशा अनंत वृत्तीजाणा । अंतःकर्णपंचकाच्या ॥ १८ ॥

असो हें अवघें जाणीव यंत्र । जाणीव म्हणिजे स्मरणमात्र ।

त्या स्मरणास जन्मसूत्र । कैसें लागे ॥ १९ ॥

देहो निर्माण पांचा भूतांचा । वायो चालक त्याचा ।

जाणणें हा मनाचा । मनोभाव ॥ २० ॥

ऐसें हें सहजचि घडलें । तत्वांचें गुंथाडें जालें ।

कोणास कोणे जन्मविलें । कोण्या प्रकारें ॥ २१ ॥

तरी हें पाहातां दिसेना । म्हणोन जन्मचि असेना ।

उपजला प्राणी येना । मागुता जन्मा ॥ २२ ॥

कोणासीच जन्म नाहीं । तरी संतसंगें केलें काई ।

ऐसा अभिप्राव सर्वहि । श्रोतयांचा । २३ ॥

पुर्वी स्मरण ना विस्मरण । मधेंचि हें जालें स्मरण ।

अंतर्यामीं अंतःकर्ण । जाणती कळा ॥ २४ ॥

सावध आहे तों स्मरण । विकळ होतां विस्मरण ।

विस्मरण पडतां मरण । पावती प्राणी ॥ २५ ॥

स्मरण विस्मरण राहिलें । मग देहास मरण आलें ।

पुधें जन्मास घातलें । कोणास कोणें ॥ २६ ॥

म्हणोनी जन्मचि असेना । आणी यातना हि दिसेना ।

अवघी वेर्थचि कल्पना । बळावली ॥ २७ ॥

म्हणौन जन्मचि नाहीं कोणासी । श्रोतयांची आशंका ऐसी ।

मरोन गेलें तें जन्मासी । मागुतें न ये ॥ २८ ॥

वाळलें काष्ठ हिस्वळेना । पडिलें फळ तें पुन्हां लागेना ।

तैसें पडिलें शरीर येना । जन्मास मागुतें ॥ २९ ॥

मडकें अवचितें फुटलें । फुटलें तें फुटोनिच गेलें ।

तैसेंचि पुन्हां जन्मलें । नाहीं मनुष्य ॥ ३० ॥

येथें अज्ञान आणी सज्ञान । सारिखेच जालें समान ।

ऐसा बळावला अनुमान । श्रोतयांसी ॥ ३१ ॥

वक्ता म्हणे हो ऐका । अवघें पाषांड करूं नका ।

अनुमान असेल तरी विवेका । अवलोकावें ॥ ३२ ॥

प्रेतनेंवीण कार्य जालें । जेवित्यावीण पोट भरलें ।

ज्ञानेवीण मुक्त जालें । हें तों घडेना ॥ ३३ ॥

स्वयें आपण जेविला । त्यास वाटे लोक धाला ।

परंतु हें समस्तांला । घडले पाहिजे ॥ ३४ ॥

पोहणें सिकला तो तरेल । पोहणें नेणें तो बुडेल ।

येथें हि अनुमान करील । ऐसा कवणु ॥ ३५ ॥

तैसें जयास ज्ञान जालें । ते ते तितुकेच तरले ।

ज्याचें बंधनचि तुटलें । तोचि मुक्त ॥ ३६ ॥

मोकळा म्हणे नाही बंधन । आणी प्रत्यक्ष बंदीं पडिले जन ।

त्यांचें कैसें समाधान । तें तुम्ही पाहा ॥ ३७ ॥

नेणे दुसऱ्याची तळमळ । तें मनुष्य परदुःखसीतळ ।

तैसाच हाहि केवळ । अनुभव जाणावा ॥ ३८ ॥

जयास आत्मज्ञान जालें । तत्त्वं तत्त्व विवंचिलें ।

खुणेसी पावतांच बाणलें । समाधान ॥ ३९ ॥

ज्ञानें चुके जन्ममरण । सगट बोलणें अप्रमाण ।

वेदशास्त्र आणी पुराण । मग कासयासी ॥ ४० ॥

वेदशास्त्रविचारबोली । माहानुभावांची मंडळी ।

भूमंडळीं लोक सकळी । हें मानीतना ॥ ४१ ॥

अवघें होतां अप्रमाण । मग आपलेंच काय प्रमाण ।

म्हणोन जेथें आत्मज्ञान । तोचि मुक्त ॥ ४२ ॥

अवघे च मुक्त पाहातां नर । हाहि ज्ञाचा उद्धार ।

ज्ञानेंविण तो उद्धार । हूणार नाहीं ॥ ४३ ॥

आत्मज्ञान कळों आले । म्हणोन दृश्य मिथ्या जालें ।

परंतु वेढा लाविलें । सकळास येणें ॥ ४४ ॥

आतां प्रश्न हा फिटला । ज्ञानी ज्ञानें मुक्त जाला ।

अज्ञान तो बांधला । आपले कल्पनेनें ॥ ४५ ॥

विज्ञानासारिखें अज्ञान । आणी मुक्तासारिखें बंधन ।

निश्चयासारिखा अनुमान । मानूंचि नये ॥ ४६ ॥

बंधन म्हणजे कांहींच नाहीं । परी वेढा लाविलें सर्व हि ।

यास उपावचि नाहीं । कळल्यावांचुनी ॥ ४७ ॥

कांहींच नाहीं आणी बाधी । हेंचि नवल पाहा आधीं ।

मिथ्या जाणिजेना बद्धि । म्हणोन बद्ध ॥ ४८ ॥

भोला भाव सिद्धी जाव । हा उधाराचा उपाव ।

रोकडा मोक्षाचा अभिप्राव । विवेकें जाणावा ॥ ४९ ॥

प्राणी व्हावया मोकळा । आधीं पाहिजे जाणीवकळा ।

सकळ जाणतां निराळा । सहजचि होये ॥ ५० ॥

कांहींच नेणिजे तें अज्ञान । सकळ जाणिजे तें ज्ञान ।

जाणिव राहातां विज्ञान । स्वयेंचि आत्मा ॥ ५१ ॥

अमृतसेऊन अमर जाला । तो म्हणे मृत्युकैसा येतो जनाला ।

तैसा विवेकी म्हणे बद्दाला । जन्म तो कैसा ॥ ५२ ॥

जाणता म्हणे जनातें । तुम्हांस भूत कैसे झडपितें ।

तुम्हास वीष कैसें चढतें । निर्विष म्हणे ॥ ५३ ॥

आधीं बद्धासारिकें व्हावें । मग हें नलगेचि पुसावें ।

विवेक दूरी ठेऊन पाहावें । लक्षण बद्धाचें ॥ ५४ ॥

निजेल्यास चेईला तो । म्हणे हा कां रे वोसणातो ।

अनुभव पाहाणेंचि आहे तो । तरी मग निजोन पाहावा ॥ ५५ ॥

ज्ञात्याची उगवली वृत्ती। बद्धाऐसी न पडेल गुंती ।

भुकेल्याची अनुभवप्राप्ती । धात्यास नाही ॥ ५६ ॥

इतुकेन आशंका तुटली । ज्ञानें मोक्षप्राप्ती जाली ।

विवेक पाहातां बाणली । अंतरस्थिती ॥ ५७ ॥

इथि श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे विकल्पनिरसननाम समास
सातवा ॥

समास आठवा : देहांतनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

ज्ञाता सुटला ज्ञानमते । परंतु जन्म कैसा बद्धाते ।

बद्धाचें काये जन्मते । अंतकाळी ॥ १ ॥

बद्ध प्राणी मयेन गेले । तेथें कांहींच नाही उरलें ।

जाणिवेचे विस्मरण जालें । मरणापूर्वी ॥ २ ॥

ऐसी घेतली आशंका । याचें उत्तर ऐका ।

आतां दुश्चीत होऊं नका । म्हणे वक्ता ॥ ३ ॥

पंचप्राण स्थलें सोडिती । प्राणरूप वासनावृत्ती।
वासनामिश्रीत प्राण जाती । देह सोडुनिया ॥ ४ ॥
वायोसरिसी वासना गेली । ते वायोरूपेंचि राहिली ।
पुन्हां जन्म घेऊन आली । हेतुपरत्वे ॥ ५ ॥
कित्येक प्राणी निःशेष मरती । पुन्हां मागुते जीव येती ।
ढकलून दिलहें तेणें दुखवती । हस्तपादादिक ॥ ६ ॥
सर्पदृष्टी जालियां वरी । तीं दिवसां उठवी धन्वंतरी ।
तेव्हां ते माघारी । वासना येते कीं ॥ ७ ॥
कित्येक सेवें होऊन पडती । कित्येक तयांस उठविती ।
येमलोकींहून आणिती । माघारे प्राणी ॥ ८ ॥
कित्येक पुर्वीं श्रापिले । ते शापें देह पावले ।
उश्रापकाळीं पुन्हां आले । पूर्वदेहीं ॥ ९ ॥
कित्येकीं बहु जन्म घेतले । कित्येक परकाया प्रवेशले ।
ऐसे आले आणी गेले । बहुत लोक ॥ १० ॥
फुंकल्यासरिसा वायो गेला । तेथें वायोसून निर्माण जाला ।

म्हणोन वायोरूप वासनेला । जन्म आहे ॥ ११ ॥

मनाच्या वृत्तीनाना । त्यांत जन्म घेते वासना ।

वासना पाहातां दिसेना । परंतु आहे ॥ १२ ॥

वासना जाणजे जाणिवहेत । जाणीव मुळींचा मूळतंत ।

मूळमायेत असे मिश्रित । कारणरूपें ॥ १३ ॥

कारणरूप आहे ब्रह्मांडीं । कार्यरूपें वर्ते पिंडीं ।

अनुमानितां तांतडीं । अनुमानेना ॥ १४ ॥

परंतु आहे सूक्ष्मरूप । जैसें वायोचे स्वरूप ।

सकळ देव वायोरूप । आणी भूतसृष्टि। १५ ॥

वायोमधें विकार नाना । वायो पाहातां तरी दिसेना ।

तैसी जाणीववासना । अति सूक्ष्म ॥ १६ ॥

त्रिगुण आणी पंचभूतें । हे वायोमध्यें मिश्रिते ।

अनुमानेना म्हणोन त्यातें । मिथ्या म्हणों नये ॥ १७ ॥

सहज वायो चाले । तरी सुगंध दुर्गंध कळों आले ।

उष्ण सीतळ तप्त निवाले । प्रत्यक्ष प्राणी ॥ १८ ॥

वायोचेनि मेघ वोळती । वायोचेनि नक्षत्रें चालती ।

सकळ सृष्टीचीवर्तती गती । सकळ तो वायो ॥ १९ ॥

वायोरूपें देवतें भूतें । आंगीं भरती अकस्मातें ।

वीथ केलियां प्रेतें । सावध होतीं ॥ २० ॥

वारें निराळें न बोले । देहामधें भरोन डोले ।

आळी घेऊन जन्मा आले । कित्येक प्राणी ॥ २१ ॥

राहाणें ब्रह्मणसमंध जाती । राहाणें ठेवणीं सांपडती ।

नाना गुंतले उगवती । प्रत्यक्ष राहाणें ॥ २२ ॥

ऐसा वायोचा विकार । येवंचे कळेना विस्तार ।

सकळ कांहीं चराचर । वायोमुळें ॥ २३ ॥

वायो स्तब्धरूपें सृष्टीधर्ता । वायो चंचलरूपें सृष्टीकर्ता ।

न कळे तरी विचारीं प्रवर्ता । म्हणिजे कळे ॥ २४ ॥

मुळापासून सेवटवरी । वायोचि सकळ कांहीं करी ।

वायोवेगळें कर्तुत्वचतुरीं मज निरोपावें ॥ २५ ॥

जाणीवरूप मूलमाया । जाणीव जाते आपल्या ठाया ।

गुप्त प्रगट होऊनियां । विश्वीं वर्ते ॥ २६ ॥

कोठें गुप्त कोठें प्रगटे । जैसें जीवन उफाले आटे ।

पुढें मागुता वोघ लोटे । भूमंडळीं ॥ २७ ॥

तैसाच वायोमधें जाणीवप्रकार । उमटे आटे निरंतर ।

कोठें विकारें कोठें समीर । उगाच वाजे ॥ २८ ॥

वारीं आंगावरून जाती । तेणें हातपाये वाळती ।

वारां वाजतां करपती । आलीं पिकें ॥ २९ ॥

नाना रोगांचीं नाना वारीं । पीडा करिती पृथ्वीवरी ।

वीज कडाडी अंबरीं । वायोमुळें ॥ ३० ॥

वायोकरितां रागोद्धार । कळे वोळखीचा निर्धार ।

दीप लागे मेघ पडे हा चमत्कार । रागोद्धारिं ॥ ३१ ॥

वायो फुंकितां भुली पडती । वायो फुंकितां खांडकें करपती ।

वायोकरितां चालती । नाना मंत्र ॥ ३२ ॥

मंत्रें देव प्रगटती । मंत्रें भूतें अखरकिती ।

बाजीगरी वोडंबरी करिती । मंत्रसामर्थ्यें ॥ ३३ ॥

रक्षसांची मावरचना । ते हे देवांदिकां कळेना ।

विचित्र सामर्थ्ये नाना । स्तंबनमोहनादिकें ॥ ३४ ॥

धडचि पिसें करावें । पिसेंच उमजवावें ।

नाना विकार सांगावे । किती म्हणोनी ॥ ३५ ॥

मंत्रीं संग्राम देवाचा । मंत्रीं साभिमान ऋषीचा ।

महिमा मंत्रसामर्थ्याचा । कोण जाणे ॥ ३६ ॥

मंत्रीं पक्षी आटोपिती । मूशकें स्वापटें बांधती ।

मंत्रीं माहसर्प खिलिती । आणी धनलाभ ॥ ३७ ॥

आतां असो हा प्रश्न जाला । बद्धाचा जन्म प्रत्यया आला ।

मागील प्रश्न फिटला । श्रोतयाचा ॥ ३८ ॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे देहांतनिरूपणनाम समास
आठवा ॥

समास नववा : संदेहवारण

॥ श्रीराम ॥

ब्रह्म वारितां वारेना । ब्रह्म सारितां सारेना ।

ब्रह्म कांहीं वोसरेना । येकीकडे ॥ १ ॥

ब्रह्म भेदितां भेदेना । ब्रह्म च्हेदितां च्हेदेना ।

ब्रह्म परतें होयेना । केलें तरी ॥ २ ॥

ब्रह्म खंडेना अखंड । ब्रह्मीं नाहीं दुसरें बंड ।

तरी कैसें हें ब्रह्मांड । सिरकलें मधें ॥ ३ ॥

पर्वत पाषाण सिला सिखरें । नाना स्थलें स्थळांतरें ।

भूगोलरचना कोण्या प्रकारें । जालीं परब्रह्मीं ॥ ४ ॥

भूगोल आहे ब्रह्मामधें । ब्रह्म आहे भूगोलामधें ।

पाहातं येक येकामधें । प्रत्यक्ष दिसे ॥ ५ ॥

ब्रह्मीं भूगोलें पैस केला । आणी भूगोलहि ब्रह्में भेदिता ।

विचार पाहातां प्रत्यय आला । प्रत्यक्ष आतां ॥ ६ ॥

ब्रह्में ब्रह्मांड भेदिलें । हें तों पाहतां नीटचि जालें ।

परी ब्रह्मास ब्रह्मांडें भेदिलें । हें विपरीत दिसे ॥ ७ ॥

भेदिलें नाहीं म्हणावें । तरी ब्रह्मीं ब्रह्मांड स्वभावें ।

हैं सकलांस अनुभवे । दिसत आहे ॥ ८ ॥

तरी हैं आतां कैसें जालें । विचारून पाहिजे बोलिलें ।

ऐसें श्रोतीं आक्षेपिलें । आक्षेपवचन ॥ ९ ॥

आतां याचें प्रत्युत्तर । सावध एका निरोत्तर ।

येथें पडिले किं विचार । संदेहाची ॥ १० ॥

ब्रह्मांड नाहीं म्हणो तरी दिसे । आणी दिसे म्हणो तरी नासे ।

आतां हैं समजती कैसें । श्रोतेजन ॥ ११ ॥

तंव श्रोते जाले उदित । आहों म्हणती सावचित ।

प्रसंगें बोलों उचित । प्रत्योत्तर ॥ १२ ॥

आकाशीं दीपास लाविलें । दीपें आकाश परतें केलें ।

हें तों घडेना पाहिलें । पाहिजे श्रोतीं ॥ १३ ॥

आप तेज अथवा पवन । सारूं न सकती गगन ।

गगन पाहातां सघन । चळेल कैसें ॥ १४ ॥

अथवा कठीण जाली मेदनी । तरी गगनें केली चाळणी ।

पृथ्वीचेंसर्वांग भेदूनी राहिलें गगन ॥ १५ ॥

याची प्रचित ऐसी असे । जें जडत्वा आलें तितुकें नासे ।

आकाश जैसैं तैसैं असे । चळणार नाहीं ॥ १६ ॥

वेगळेपण पाहावें । तयास आकाश म्हणावें ।

अभिन्न होतां स्वभावे । आकाश ब्रह्म ॥ १७ ॥

तरमात आकाश चळेना । भेद गगनाचा कळेना ।

भासलें ब्रह्म तयास जाणा । आकाश म्हणावें ॥ १८ ॥

निर्गुणब्रह्मसैं भासलें । कल्पू जातां अनुमानलें ।

म्हणोन आकाश बोलिलें । कल्पनेसार्ठीं ॥ १९ ॥

कल्पनेसि भासे भास । तितुकें जाणावें आकाश ।

परब्रह्म निराभास । निर्विकल्प ॥ २० ॥

पंचभूतांमधें वास । म्हणौन बोलिजे आकाश ।

भूतांतरीं जो ब्रह्मांश । तेंचि गगन ॥ २१ ॥

प्रत्यक्ष होतें जातें । अचळ कैसैं म्हणावें त्यातें ।

म्हणओनियां गगनातें । भेदिलें नाहीं ॥ २२ ॥

पृथ्वीविरोन उरे जीवन । जीवन नस्तां उरे अग्न ।

अग्नि विद्मतां उरे पवन । तोहि नसे ॥ २३ ॥

मिथ्या आलें आणी गेलें । तेणें खरें तें भंगलें ।

ऐसें हें प्रचितीस आलें । कोणेंपरी ॥ २४ ॥

भ्रमें प्रत्यक्ष दिसतें । विचार पाहतां काय तेथें ।

भ्रममूल या जगाअतें । खरें कैसें म्हणावें ॥ २५ ॥

भ्रम शोधितां कांहींच नाहीं । तेथें भेदिलें कोणें काई ।

भ्रमें भेदिलें म्हणतां ठाई । भ्रमचि मिथ्या ॥ २६ ॥

भ्रमाचें रूप मिथ्या जालें । मग सुखें म्हणावें भेदिलें ।

मूळीं लटिकें त्यानें केलें । तेंहि तैसें ॥ २७ ॥

लटिक्यानें उदंड केलें । तरी आमुचें काय गेलें ।

केलें म्हणतांच नाथिलें । शाहाणे जाणती ॥ २८ ॥

सागरामधें स्वसस्वस । तैसें परब्रह्मीं दृश्य ।

मतिसारिखा मतिप्रकाश । अंतरीं वाढे ॥ २९ ॥

मती करितां विशाल । कवळो लागे अंतराल ।

पाहतां भासे ब्रह्मगोल । कवीठ जैसें ॥ ३० ॥

वृत्तित्याहून विशाल । करितां ब्रह्मांड बद्रिफल ।
ब्रह्माकार होतां केवल । कांहींच नाही ॥ ३१ ॥
आपण विवेकें विशालला । मयादेवेगळा जाला ।
मग ब्रह्मगोल देखिला । वटबीजन्यायें ॥ ३२ ॥
होतां त्याहून विस्तीर्ण । वटबीज कोटिप्रमाण ।
आपाण होतां परिपूर्ण । कांहींच नाही ॥ ३३ ॥
आपण भ्रमं लाहानालला । केवल देहधारी जाला ।
तरी मग ब्रह्मांड त्याला । कवलेल कैसें ॥ ३४ ॥
वृत्तीऐसी वाढवावी । पसरून नाहीच करावी ।
पूर्णब्रह्मास पुरवावी । चहूंकडे ॥ ३५ ॥
जंव येक सुवर्ण आणितां । तेणें ब्रह्मांड मळवितां ।
कैसे होईल तें तत्वतां । बरें पाहा ॥ ३६ ॥
वस्तु वृत्तिसकवळे । तेणें वृत्तिफाटोन वितुळे ।
निर्गुणआत्माच निवळे । जैसा तैसा ॥ ३७ ॥
येथें फिटली आशंका । श्रोते हो संदेह धरूं नका ।

अनुमान असेल तरी विवेका । अवलोकावें ॥ ३८ ॥

विवेकें तुटें अनुमान । विवेकें होये समाधान ।

विवेकें आत्मनिवेदन । मोक्ष लाभे ॥ ३९ ॥

केली मोक्षाची उपेक्षा । विवेकें सारिलें पूर्वपक्षा ।

सिद्धांत आत्मा प्रत्यक्षा । प्रमाण न लगे ॥ ४० ॥

हे प्रवितीचीं उत्तरे । कळती सारासारविचारें ।

मननध्यासें साक्षात्कारें । पावन होईजे ॥ ४१ ॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे संदेहवारणनाम समास नववा

समास दहावा : स्थितिनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

देउळामधें जगन्नायेक । आणी देवळावरी बैसला काक ।

परी तो देवाहुन अधिक । म्हणों नये कीं ॥ १ ॥

सभा बैसली राजद्वारीं । आणी मर्कट गेलें स्तंभावरी ।

परी तें सभेहून श्रेष्ठ चतुरीं । कैसे मानावें ॥ २ ॥

ब्रह्मण स्नान करून गेले । आणी बक तैसेचि बैसले ।

परी ते ब्रह्मणपरीस भले । कैसे मानावे ... ३ ॥

ब्रह्मणामधें कोणी नेमस्त । कोणी जाले अव्यावेस्त ।

आणी स्वान सदा ध्यानस्त । परी तें उत्तम नव्हे ॥ ४ ॥

ब्राह्मण लक्षमुद्रा नेणें । मार्जर लक्षविषईं शाहाणें ।

परी ब्रह्मणापरीस विशेष कोणें । म्हणावें तयासी ॥ ५ ॥

ब्रह्मण पाहे भेदाभेद । मक्षिका सर्वास अभेद ।

परी तीस जाला ज्ञानबोध । हें तों न घडे कीं ॥ ६ ॥

उंच वस्त्रें नीच ल्याला । आणी समर्थ उघडाच बैसला ।

परी तो आहे परिक्षिता । परीक्षवंतीं ॥ ७ ॥

बाह्याकार केला अधिक । परी तो अवघा लोकिक ।

येथें पाहिजे मुख्य येक । अंतरनिष्ठा ॥ ८ ॥

लोकिक बरा संपादिला । परी अंतरीं सावध नाहीं जाला ।

मुख्य देवास चुकला । तो आत्मघातकी ॥ ९ ॥

देवास भजतां देवलोक । पित्रांस भजतां पित्रलोक ।

भूतांस भजतां भूतलोक । पाविजेतो ॥ १० ॥

जेणें जयास भजावें । तेणें त्या लोकासी जावें ।

निर्गुणीं भजतां व्हावें । निर्गुणचि स्वयें ॥ ११ ॥

निर्गुणाचें कैसें भजन । निर्गुणीं असावें अनन्य ।

अनन्य होतां होईजे धन्य । निश्चयेंसीं ॥ १२ ॥

सकळ केलियाचें सार्थक । देव वोळखावा येक ।

आपण कोण हा विवेक । पाहिला पाहिजे ॥ १३ ॥

देव पाहातां निराकार । आपला तो माईक विचार ।

सोहं आत्मा हा निर्धार । बाणोन गेला ॥ १४ ॥

आतां अनुमान तो काई । वस्तु आहे वस्तुचा ठाई ।

देहभाव कांहींच नाही । धांडोळितां ॥ १५ ॥

सिद्धास आणी साधन । हा तों अवघाच अनुमान ।

मुक्तास आणी बंधन । आडलेना ॥ १६ ॥

साधनें जें कांहीं साधावें । तें तों आपणचि स्वभावें ।

आतां साधकाच्या नावें । सुन्याकार ॥ १७ ॥

कुल्लाल पावला राजपदवी । आतां रासभें कासया राखावी ।

कुल्लालपणाची उठाठेवी । कासया पाहिजे ॥ १८ ॥

तैसा अवघा वृत्तीभाव । नाना साधनांचा उपाव ।

साध्य जालियां कैचा ठाव । साधनांसी ॥ १९ ॥

साधनें काये साधावें । नेमें काये फळ घ्यावें ।

आपण वस्तु भरंगळावें । कासयासी ॥ २० ॥

देह तरी पांचा भूतांचा । जीव तरी अंश ब्रह्मींचा ।

परमात्मा तरी अनन्याचा । ठाव पाहा ॥ २१ ॥

उगेंचि पाहातां मीपण दिसे । शोध घेतां कांहींच नसे ।

तत्वे तत्व निरसे । पुढें निखळ आत्मा ॥ २२ ॥

आत्मा आहे आत्मपणें । जीव आहे जीवपणें ।

माया आहे मायापणें । विस्तारती ॥ २३ ॥

ऐसें अवघेंचि आहे । आणी आपण हि कोणीयेक आहे ।

हें सकळ शोधून पाहे । तोचि ज्ञानी ॥ २४ ॥

शोधूं जाणें सकळांसी । परी पाहों नेणे आपणासी ।

ऐक ज्ञानी येकदेसी । वृत्तिरूपें ॥ २७ ॥

तें वृत्तिरूपजरी पाहिलें । तरी मग कांहींच नाहीं राहिलें ।

प्रकृतिनिरासें अवघेंचि गेलें । विकारवंत ॥ २६ ॥

उरलें तें निखळ निर्गुण । विवंचितां तेंचि आपण ।

ऐसी हे परमार्थाची खूण । अगाध आहे ॥ २७ ॥

फल येक आपण येक । ऐसा नाहीं हा विवेक ।

फलाचें फल कोणीयेक । स्वयेंचि होईजे ॥ २८ ॥

रंक होता राजा जाला । वरें पाहातां प्रत्यय आला ।

रंकपणाचा गल्बला । रंकीं करवा ॥ २९ ॥

वेद शास्त्रें पुराणें । नाना साधनें निरूपणें ।

सिद्ध साधु ज्याकारणें । नाना सायास करिती ॥ ३० ॥

तें ब्रह्मरूप आपणचि आंगें । सारासारविचारप्रसंगें ।

करणें न करणें वाउगें । कांहींच नाहीं ॥ ३१ ॥

रंक राजआज्ञासि भ्यालें । तेंचि पुढें राजा जालें ।

मग तें भयेचि उडालें । रंकपणासरिसें ॥ ३२ ॥

वेदें वेदाज्ञेनें चालावें सच्छास्त्रें शास्त्र अभ्यासावें ।

तीर्थें तीर्थास जावें । कोण्या प्रकारें ॥ ३३ ॥

अमृतें सेवावें अमृत । अनंतें पाहावा अनंत ।

भगवंतें लक्षावा भगवंत । कोणा प्रकारें ॥ ३४ ॥

संत असंत त्यागावे । निर्गुणें निर्गुणासी भंगावें ।

स्वरूपें स्वरूपीं रंगावें । कोण्या प्रकारें ॥ ३५ ॥

अंजनें त्यावें अंजन । धनें साधावें धन ।

निरंजनें निरंजन । कैसें अनुभवावें ॥ ३६ ॥

साध्य करावें साधनासी । ध्येयें धरावें ध्यानासी ।

उन्मनें आवरावें मनासी । कोण्या प्रकारें ॥ ३७ ॥

इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे स्थितिनिरूपणनाम समाप्त
दहावा ॥
